

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 78

טלח חינוך מדי-שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com

ט"ז אדר א' תשע"ט

מעוניין לחזור מקניית הסלולר כיון שאינו צריך אותו

המקרה:

סיכם עם מוכר שמצא באתר 'יד 2' לקנות מכשיר סלולרי בשל המכשיר שהתקלקל, ובטרם שביצע את הקנייה, הצליח לתקן את התקלה, וביקש לבטל את העסקה.

טענת המוכר: סגרנו על העסקה, והינך מחוייב לה. בפרט שהיו עוד שהתעניינו במכשיר זה, וכעת נגרם לי הפסד בשל ביטולך. והוסיף: 'היעלה בדעתך לבטל עסקה שבוצעה באתר של חברה כלשהיא', וביקש להשוות דינו לכך.

טענת הלקוח: כל עוד לא קניתי בפועל, אין מחוייבות עסקית מלבד חוסר נעימות, ברם כיון שהמניע לעסקה בטל, ואיני צריך לרכישה זו, לא יתכן לדרוש ממני לקנות משום חוסר הנעימות. אדרבה, הינך צריך להבין זאת, שאין סיבה שאדם יקנה מוצר שלא נצרך לו, רק משום שסבר לקנותו. ולדבריו, בניגוד לביצוע עסקה ברשת, שהוא מחוייב לתנאי העסקה, מול אדם פרטי אין לו שום מחוייבות.

תשובה

התביעה נדחתה. כל עוד לא נעשה קניין, יכול כל צד לחזור בו מהעסקה מבחינה דינית. אומנם, ישנו איסור לחזור מעסקה לאחר שתנאי העסקה הושלמו, אף אם נעשתה בכתיבה ולא בשיח בעל פה. ברם אם המניע לביטולו הינו בשל כך שאינו צריך לסלולרי, מותר לבטל את העסקה.

יש לאדם לעמוד בדיבורו ובסיכום דבריו מול הזולת, ולא להפר את דבריו, והוא בכלל החיוב של 'דובר אמת בלבבו', ואין רוח חכמים נוחה מהעובר על כך, גם אם יפיק מכך רווח ממוני, בלא תנאים שמתירים זאת, אך אין ב"ד כופה ע"כ. ברם, אם המוכר התפייס ולא מקפיד על הלוך שמעוניין לחזור בו, רשאי יהא הלוך לחזור בו.

הדברים לא אמורים על רכישות המבוססות על החוק והמנהג להחזיר מוצר הגם ש'קנו' מכבר ואף נטלוהו לביטול, שכן יסוד המקח מבוסס על היכולת להחזירו עפ"י התנאים המוכרים.

נמוקי הדין

נשאת ונתת באמונה

הגמ' במסכת שבת כדף לא. אומרת שבתחילת דינו של אדם בעלמא דאתי, שואלים אותו: 'נשאת ונתת באמונה'. ובאר האליה רבה בס"י קנוסק"ב: 'המבטיח לחבירו בדיבור בעלמא לעשות לו איזה טובה או איזה שירות או ליתן לו במתנה, מחוייב להיות נאמן בדיבורו... וירגיל המתעסק עמו לזה ולא ישנה את דבריו'. והמשיך בסק"ג: 'שמעתי בשם זקני הגאון מהרא"ש ז"ל דאם אין משא ומתן שלו באמונה, לימודו הוא חילול השם, כדאיתא בסוף יומא [פ"ו ע"א] מה הבריות אומרות עליו אוי לאביו שלמדו תורה'. ומעין זה כתב ההפלאה בהקדמה לכתובות. ובכתב סופר או"ח סי' כו באר כי מקדימין לשאול על כך, משום: 'דהרבה קיום מצות תלוי' בזה דמהב"ע לא יצא וכתוב אני ה' שונא גזל בעולה', ובכדי שלא יהא ניאון במה שקונה מצוותו, מחוייב שיהא באמונה. ואפשר שישנה דרישה מהאדם להשמר מחשש עוון, ולנהוג במשנה זהירות בדינים של בן אדם לחבירו, ובדרך ישרה והגונה, כבסיס להיותו צדיק ואיש מעלה רוחנית.

יש לבחון את רמת המחוייבות של אדם להחלטותיו ודבריו, וניתן לדרג את סוגי ההתחייבות לשלוש דרגות:

- א. גמר בלבו לקנות. כשמחליט בלבו לקנות דבר מסויים או לבצע פעולה מסויימת לזולתו.
- ב. קניין דברים – סיכם בעל פה עם לקוח/ עסק/ חבר על עסקה/ מתנה.
- ג. שילם, אך לא ביצע מעשה קניין.

נקדים ונאמר, שיש לכלול את הכתיבה בכלל דיבור, והינה מחייבת כדן דיבור ולא צריך דווקא אמירה, כפי שמבואר בדברי רש"י בב"ב כדף עט: בד"ה 'בני שטרא ניהו': 'לענין קבולי מי שפרע מיהו בשטר לא מיקנו מידי, דדברים בעלמא ניהו, כדאמרינן...

דברים אין בהם משום מחוסרי אמנה, וכ"כ הנמו"ש שם בדרך כט: מדפי הר"ף. ובשו"ת נחפה בכסף ח"ב עמ' רס הבין שתלוי במדת המנהג לכתוב ולהתחייב בכתב. ובימינו שנוהגים לבצע קניות בכתביה באתר – הוי כדיבור, שכן כך הנוהל והדרך להתכתב ולבצע הליכי רכישה.

גמר בליבו לבצע מקח

הגמ' בב"ב בדרך פח. הביאה ברייתא: 'תנו רבנן, הלוקח ירק מן השוק וביור והניח אפילו כל היום כולו לא קנה, ולא נתחייב במעשר. גמר בלבו לקנותו, קנה ונתחייב במעשר', והקשה הגמ' ע"כ: 'אטו משום דגמר בלבו לקנות קנה ונתחייב במעשר? אמר רב הושעיא הכא בירא שמים עסקינן, כגון רב ספרא, דקיים בנפשיה ודובר אמת בלבבו'. הרי שירא שמים נזהר לקיים את מחשבתו (השואל ומשיב תנינא ח"א ס' סח ובעמק שאלה בפרשת וחי לו, ג הבינו שגם ליר"ש זהו מידת חסידות, בניגוד לדברי הרשב"א שלדודו הינו איסור גמור), הגם שלא נעשה כל הליך מקח עם זולתו. כן הבין הגר"א בס' ר"ס"ק לד' את מהות הדין של השו"ע שם סעי' יא שאם הלוקח מחבב חפץ ומעוניין לקנותו, הרי אינו יכול לחזור בו כשהירמו, שכן רואים בכך כקניין משעה שגמר בליבו. יש ללמוד מכך על חובת הזהירות בקבלת החלטות אישיות.

אומנם החזו"א בליקוטים חו"מ ס' יא הבין שהדברים אמורים רק כשחפץ בידו של הלוקח, וכן עולה מדברי הרשב"ש בב"ב שם וברבנו גרשום שם, וכ"כ המחנה אפרים קנין מעות ס' י. לדבריהם, אפשר להגדיר, שאין מידת חסידות במקרים שקיבל החלטה לבצע הליך, אלא בהחלטה לא לחזור בו מההליך שביצע מכבר. כלומר, לאחר שנטל החפץ מחבר ע"מ לקנות, לא לחזור בו (האידנא, המנהג במרכולים ובחנויות מוסדרות, שבא לידי ביטוי בחוק, שנותן להחזיר המקח בפרק זמן קצוב אף לו רצה לקנות, אז לא שייך מידת חסידות בהכ"פ).

האגרות משה ח"א ס' נח הבין שדין זה הינו חיוב מדין הדובר אמת בלבבו: 'נמצא שמעלת דובר אמת בלבבו הוא עדיף ממדת חסידות, שאף מי שהוא רק במדרגת ירא שמים נמי יש לו לקיים זה'. ולא פרט אמיתי נאמר האי דינא, שכן אפשר שמודה שהדברים אמורים שרק באם מצוי החפץ ביד הלוקח ושהתכוון לקנותו.

בדין צדקה נאמר חיוב נוסף שמחייב אף על מחשבה כדין נדר, השו"ע בחו"מ בס' ריב סעי' ה הביא שתי דיעות אם מחוייב בצדקה שחשב בליבו לתת בשל הנאמר: 'כל נדיב לב', והרמ"א שם החמיר בכך, כפי שהורה ביו"ד בס' רנח סעי' יג עפ"י המרדכי והמהרי"ק בס' קסא: 'אם חשב בלבו ליתן איזה דבר לצדקה, חייב לקיים מחשבתו ואין צריך אמירה, אלא דאם אמר מחייבין אותו לקיים'. ולפי זה אם חשב לתת לאדם שמוגדר כעני, או מוסד או אברך – יהא מחוייב לקיים מחשבתו, מעיקר הדין (אומנם למעשה, ישאל ת"ח אם התקיימו כל גורי חיובו, שכן צריך שיהא גמור בדעתו ממש ליתן לאלתר, ולא כמשאל לב ונדיבות רעיונית. ובפרט לפסק החתם סופר יו"ד ס' רנב ובשו"ת אבני נור יו"ד ס' רצ שרק התחייבות בפה לצדקה מחייבת. ואכמ"ל).

מחוסרי אמנה

אדם שסיכם עם חברו על עסקה, אזי רף המחוייבות עולה, ואם יבטלנה יהא מוגדר כ'מחוסרי אמנה', כמבואר בב"מ בדרך מט: 'רב כהנא יהבו ליה זוזי אכיתנא, לסוף אייקר כיתנא, אתא לקמיה דרב, אמר ליה במאי דנקיטת זוזי - הב להו, ואידך - דברים נינהו, ודברים אין בהם משום מחוסרי אמנה. דאיתמר, דברים, רב אמר אין בהם משום מחוסרי אמנה, ורבי יוחנן אמר יש בהם משום מחוסרי אמנה'. הרי שישנה מחלוקת אמוראים לגבי מצב שנעשה קניין דברים, האם יכול לחזור בו או לא.

השו"ע בס' רד סעי' ז פסק כר' יוחנן עפ"י הגמ' שם בדרך מח-מט: 'הנושא ונותן בדברים בלבד, הרי זה ראוי לו לעמוד בדבורו אף על פי שלא לקח מהדמים כלום, ולא רשם ולא הניח משכון. וכל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר, אע"פ שאינו חייב לקבל מי שפרע ה"ז ממחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו'. על כן כל המתחייב לקנות או למכור או ליתן מתנה מועטת, מחוייב לעמוד בדבורו. אומנם במתנה גדולה, יכול לטעון שלא היתה בכוונתו ליתן, וגודלה של המתנה יעיד על כך, שהרי לא רגילים ליתן באופן נדיב כ"כ, ויהא פטור מליתן.

רש"י שם סבר שאין בביטול זה כדי להוות עוון מלבד היותו לא ראוי: 'אין נחת רוח לחכמי ישראל במעשיו של זה, אין דעתם נוחה עליהם... ואין לנו קללה אחרת, אלא אינו הגון בעיני חכמים'. בפירוש הר"ש במשנה שביעית פ"י מ"ט כתב על הנאמר שם: 'כל המקיים את דברו, רוח חכמים נוחה ממנו': 'הא אין מקיים אין רוח חכמים נוחה הימנו, ולא דאיכא אסורא, דהא דברים אין בהם משום מחוסרי אמנה, והכי אשכחן בהדיא אין רוח חכמים נוחה הימנו, שר"ל אין חכמים מחזיקים לו טובה, הרי שסבר שאין איסור בדבר גמור בדבר, אלא שאין רוח חכמים נוחה הימנו. ובשטמ"ק ב"מ מט. ד"ה עור' כתב בשם הראב"ד שאינו נעשה רשע בכך. המהר"ם מינץ בתשו' קא דייק כן מדברי הר"ף בב"מ בדרך כט. מדפי הר"ף שכולל בדבריו: 'דכל כה"ג לא עושה מעשה ישראל נינהו', אף את מחוסרי אמנה.

בשו"ת הר הכרמל ס' לו כתב שאומנם ביחס לעובר על 'מי שפרע' ישנה מחלוקת אם נפסל לעדות, אך לגבי 'מחוסר אמנה', וודאי אינו נפסל לעדות, משני טעמים: א. כיון שאנשים רגילים לנהוג כך, וכפי שנקט האגודה שהובא בסמ"ע ב"מ לד סק"י שהעובר על חרם הקהילות אינו נפסל, דאם נפסלנו לא ימצא אחד מאלף הכשר לעדות. ב. משום שגם הצד השני שניתנה לו ההבטחה לא סמך על המבטיח שיקיים את דבריו, ולכן לא הוי מחוסר אמנה. וכן סברו המנחת פתים ס' ער והשואל ומשיב תנינא ח"ד ס' קי.

אך ה"ט"ז ביו"ד בס' רסד סק"ה הביא את דברי הב"י שם שם הריב"ם והמהר"ם מרוטנבורג: 'משום שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב, ומותר לקרותו רשע'. וכ"כ הש"ך ביו"ד סק"ו שמתור לקרותו רשע כשחזר בו מהבטחתו, ללא היתר. במשפטי שלום הביא משמיה דהראנ"ח שיש לבי"ד למנוע חזרה זו ולקרותו עברינא, ויתרו בו יביישוהו ברבים. ומדינא סבר שממם אותו עד שתצא נפשו, אלא שבזה"ז אין כח ביי"ד יפה. ודלא כעין יצחק תנינא אה"ז סוסי' לד ס"ק כו שאין כופין על כך אף במילי.

חיסרון וגנאי. וכן הביאו בשו"ת שבט הלי ח"ד ס"ו ו' שכשיש שינוי גדול: 'מכ"ש בנדון הח"ס דמותר לחזור אליבא דכו"ע, עדיף מתי תרעא כאשר יראה המעיין שם'.

לדברים אלו, יש לפרש את דברי הסמ"ע בס"י שלג סק"א: 'ומ"ש אין להם אלא תרעומת, ר"ל לאפוקי תביעת ממון, אבל ממחוסרי אמנה ג"כ ינהו', על מצבים בהם חזר בו בעל הבית מסיכום עם הפועל היכא שביטל את הזמנתו מהפועל מסיבות שונות.

באגרות משה ח"א ס"ו נט דן, אם יוכל פועל לחזור בו מההסכמה לחבריו לשבות ממלאכה. ויסוד ספקו הוא אם המחוייבות הינה משום היותו דובר אמת בלבד, או אינו פוגם את 'האמת בלבד' כשיש שינוי בתנאים. ברם אם המחוייבות הינה בשל ההתנייה לחבריו, יהא אסור לו לחזור בו.

אומנם, בידי המוכר אפשרות לתלות את המשך ביצוע העסקה בקנס שישית ויערוך כדין (כפי שפרטנו בפס"ד אהר), שיוטל על המיפר אותו, אך אין בכך כדי למנוע מהמבקש לחזור בו מלנהוג כן.

'מי שפרע'

אם הלוקח גם נתן מעות, הרי זהו כאחד משלבי המקח, וחכמים ראו בחזרו בו מעסקה משלב זה כהרס החברה והכלכלה, שלא יכולים להתקיים ולהתבסס באם יחזור כל אחד מהסיכומים עימו, ולכן הטילו קללה, כמובא במשנה בב"מ פ"ד מ"ב: 'מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדום ועמורה וממצרים בים, הוא עתיד לפרע ממי שאינו עומד בדיבורו'. כן פסק השו"ע בריש ס"ו ד: 'מי שנתן דמים, ולא משך המטלטלים... כל החזור בו, בין לוקח בין מוכר לא עשה מעשה ישראל, וחייב לקבל מי שפרע'. הסמ"ע בס"י ד סק"ח באר שבאירועים אלו התפרסמה השגחת השי"ת על מעשיהם הרעים של בני אדם, שפרע להם בפרהסייה לפי מעשיהם. ומוזכרת קריעת ים סוף משום שבה נראתה השגחה פרטית מיוחדת, שמצרים נענשו באותו דבר בו חטאו, שמכיוון שזממו להשליך את בני ישראל לים - הם טבעו בים.

בגמ' בב"מ ב"ב ב"ב ב"ב נחלקו אב"י ורבא האם מודיעים לו על קללת 'מי שפרע', או שבית הדין עצמם מנדים אותו. לפי אב"י מודיעים לו לחזור בו מפני שרובצת עליו קללה, אבל בית הדין נמנע מלקלל אותו בשל האיסור לקלל. אך רבא נקט שמוותר לקללו, שכן אין הוא נקרא 'עמך', שהרי אינו עושה מעשה עמך. השו"ע בס"י ד סע"ד פסק כרמב"ם שסבר כרבא: 'אוררין אותו בב"ד ואומרים מי שפרע...', ואילו הרמ"א הביא את הרא"ש שפסק כאב"י: 'וי"א שאומרים לו הוא יפרע ממך אם איך עומד בדיבורך', והוסיף את דברי המרדכי: 'וי"א שאומרים לו ברבים'.

בשו"ת הר הכרמל ס"ו לו סבר שהעובר על 'מי שפרע' נפסל לעדות, אולם לדעת הכנסת יחזקאל בס"י ה אינו פסול לעדות בכך, וכן סבר השואל ומשיב תנינא ח"ד ס"י ק. ולא יהא ניתן להכריז ולפסלו במילי דרבנן מכח הספק.

קניין דברים

יש לבחון את תוקפה ההלכתי של ההתחייבות במקרה שעשו קניין על כך שיקנה ממנו, אם מחויב בכך גם מבחינה ממונית. הגמ' בריש ב"ב ב"ב ב"ב ג. העמידה את דין המשנה השותפים שרצו לעשות מחיצה, שחלקו בחצר שאין בה דין חלוקה. והקשתה הגמ': 'כי רצו מאי הוי, נהדרו בהו. אמר רבי יוסי א"ר יוחנן שקנו מידן. וכי קנו מידן מאי הוי, קניין דברים בעלמא הוא. כשקנו בידן ברוחות'. הרי שאין אפשרות לעשות קניין על הבטחה לעשות מעשה.

הנימוקי יוסף ש"ס ב"ב ב. כתב בשם הגאונים שאף אם התחייב לחברו מאתיים וזו וקנו מידו, הוי קניין דברים ורשאי לחזור בו. נמצא שאין התחייבות מחייבת אף שנעשה על כך קניין, ויכול לחזור בו.

האם ניתן לחזור בו מהתחייבות

איתא בגמ' בב"ב ב"ב ע"ב: 'ההוא גברא דא"ל לחבריה אי מזביננא לה להא ארעא - לך מזביננא לה. אזל זבנה לאיניש אחרנא. אמר רב יוסף קנה קמא... מתקיף לה רב יעקב מנהר פקודה אי זוזי אנסוהו'. מדובר שלאחר שהבטיח למכור לראשון, מכר לשני בדמים יקרים, ונחלקו האמוראים אם מחויב לעמוד בהתחייבותו לראשון, או שיכול לחזור בו.

רש"י ש"ס ב"ב ה"ל מזביננא: והרא"ש ש"ס העמידו גמ' זו: 'וקנו מיניה בקניין'. והקשו הראשונים על דין זה מהדין בסעיף הקודם, שלא מחויב בהתחייבות שקיבל על עצמו, אף שנעשה על כך קניין, שכן קניין דברים הוא. ושני ביאורים נאמרו בדבר; שיטה א: המהר"א ששון ס"י קלג כתב שהרי"ף העמיד את דין הגמ' בע"ז שקנו מעכשיו, ולכן מחוייב בו. וכן העמיד הרמב"ם בהל' מכירה ח"ז, שקנו מידו ומעכשיו, והמגיד משנה כתב שמקורו ברב האי גאון וברי"ף, וכן פסק השו"ע בס"י ד סע"ד א.

נמצא שרק אם עשו קניין על התחייבות, וכתבו שחלה ההתחייבות מעכשיו, חל הקניין ואינו יכול לחזור בו.

הרשב"א הובא בב"י בס"י ו' הביא בשם ספר המקח לשון מכירה מעכשיו, בהווה: 'הקנייתיה לך בדמים כך וכך מעכשיו, וכשארצה למכור', וכן הוא בלשון השו"ע בס"י ד סע"א: 'כשאמכור שדה זו, הרי היא מכורה לך מעכשיו'. אולם הטור ש"ס הביא לשון עתידית: 'אמכרנה לך מעכשיו'. בביאור מחלוקתם, הביא הנתניה"מ ש"ס סק"א את דעת מהר"א ששון שבאר שנחלקו אם מהני קניין 'אתן' שאומר מעכשיו, שלדעת הרשב"א והשו"ע לא מהני קניין 'אתן' אף שאומר מעכשיו, וצריך לשון הוה (הנתניה"מ באר שאף שאומר לשון הוה, צריך לומר מעכשיו, כיון דמיייר בקניין סודר והמקח נקנה לאחר זמן השודר לא בידו, לפיכך בעי לקנות מעכשיו).

שיטה ב: הב"י בס"י ו' הביא את דעת בעל העיטור, שבאר את הגמ' בע"ז שלא דרוש קניין מעכשיו, ומהני קניין אתן, כיון שמתחייב לתת לו בקניין, ואין בעיית סמכא דעתא, וחל החיוב.